

ועל פי זה נהגו הוא ובניו למעשה, למרות שלא קיבלו זאת מפיו של משה רבנו. בסופו של הדיון בין משה לאהרן, חידוש זה התקבל אף על ידי משה רבנו עצמו.²⁹

• על התקופה שלאחר מות משה רבנו, הגמרא מספרת:

אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה.

אמר רבי אבהו: אף על פי כן החזירין עתניאל בן קנז מתוך פלפולו, שנאמר "וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב...".

(תמורה ט"ז א)

למרות שהדברים נשכחו וכבר לא היתה לגביהם מסורת מימות משה רבנו, עתניאל יכול היה לחדשם בלימודו ובפלפולו.³⁰

• מפורסמת הדרשה "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית", דהיינו, איסור "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'" (דברים כ"ג, ד) אוסר רק את הגברים מבני עמון ומואב ולא את הנשים. לגבי הלכה זו נאמר בירושלמי שהיא נתחדשה בימי בועז ורות, ולא היתה ידועה קודם לכן:

...על ידיה (= על ידי רות) נתחדשה הלכה: "עמוני" – ולא עמונית, "מואבי" – ולא מואבית...

"ותשב נעמי ורות המואבית כלתה עמה, השבה משדי מואב" (רות א', כב) – זו היא ששבה משדה מואב תחלה...³¹

לגבי הקרבנות המיוחדים של אותו יום ולא לגבי הקרבנות הקבועים. (ייתכן שיש לשלב את פשט הכתובים עם דברי הגמרא בעניין זה, על פי העיקרון שנרחיב בו בכרך ב' פרק י"א, שלעיתים ישנו שיתוף של הסברה והדרשה, ואלו מביאות יחד אל המסקנה.)
ב. הגמרא שם ממשיכה ואומרת שמשה רבנו שמע דין זה מן הקב"ה ושכחו. אך אין הכוונה לומר שאהרן שמע זאת ממשה רבנו בתחילה, אלא הוא חידש את הסברה מעצמו וללא ידיעה מה נאמר למשה, וכפי שנאמר שם בגמרא, שאהרן שואל את משה "שמא לא שמעת אלא בקדשי שעה...".
29 לגבי ההבדל בין משה לאהרן, שאהרן דרש את הדרשה ואילו משה רבנו לא, עיין עוד בפרק ב' עמ' 60.

30 עיין עוד להלן פרק ג' עמ' 105-103, דיון לגבי סוגיה זו.

31 = רות היא המואבית הראשונה שהתקבלה לעם ישראל, משום שרק אז התחדשה הלכה זו (עיין פירושי קרבן העדה ופני משה שם).

"ותעזבי אביך ואמך" (רות ב', יא) – אמר לה: אילו באת אצלינו מאתמול שלשום, לא היינו מקבלין אותך.³²

(ירושלמי יבמות ח', ג, דף מ"ח ב)³³

- גם בדורות מאוחרים הרבה יותר אנו מוצאים דינים שחידשו חכמים מתוך לימודם. כך למשל, מפורסמת המשנה בברכות:

מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר ר' אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, עד שדרשה בן זומא, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך"; "ימי חיך" – הימים, "כל ימי חיך" – הלילות.

(משנה ברכות א', ה)

ר' אלעזר בן עזריה מעיד שבעבר לא היו רגילים להזכיר את יציאת מצרים בלילות, עד שבן זומא דרש את דרשתו ובעקבות זאת החלו לנהוג כך.³⁴ כלומר, שדרשת בן זומא

32 הדרשה מבוססת על המשך הפסוק: "...וַתַּעֲזֹבִי אֶבִיךָ וְאֶמֶךָ וְאָרְצְךָ מִלְּפָנֶיךָ, וְתֵלְכִי אֶל עַם אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶיךָ תָּמֹל שְׁלֹשֹׁם".

33 א. כך מופיע גם במדרשים רבים, שההלכה של "עמוני ולא עמונית" נתחדשה בימי בועז – עיין למשל: רות רבה ד', א; שם ד', ט; שם ז', ז; מדרש שמואל כ"ב, א; פסיקתא דרב כהנא ט"ז, א. בבבלי (יבמות ע"ב – ע"ז א) אף מסופר שדואג האדומי הקשה על הלכה זו ודעתו כמעט נתקבלה – משמע שאין זו מסורת מסיני אלא דין שלמדו חכמים בעצמם ולפיכך היה מקום לערער עליה. אמנם במסקנה נאמר שם שהדיון הוכרע על פי קבלה, אך הקבלה היא מבית דינו של שמואל ולא נאמר שזו מסורת מסיני.

ב. לעומת זאת עיין בפירוש קרבן העדה לירושלמי שם, שלפי פירושו נחלקו בכך האמוראים וישנה גם דעה שדין זה הוא הלכה למשה מסיני (והשווה לפירוש פני משה, שלפיו הכל מודים שזו הלכה מחודשת). אולם גם אם אכן נחלקו בכך, אנו רואים שבעיקרון קיימת האפשרות שחכמים יחדשו הלכה ללא מסורת מסיני, אלא שלגבי הלכה ספציפית זו נחלקו האם היא שייכת לחלק היצירה או לחלק המסורת.

ג. למקורות נוספים מהם עולה שהלכה זו מקורה בדרשת חכמים ולא במסורת מסיני, עיין: דברי ר' יוסף ג'יקטיליא המובאים בכרך ב' פרק י"א עמ' 44; גבורת ארי, תענית ל' ב, ד"ה "יום שהותרו"; חידושי חתם סופר, כתובות ז' ב, ד"ה "והנה בס' עצי ארזים" (כאפשרות); חידושי הר"מ על התורה והמועדים, שבועות, עמ' קצ"ה-קצ"ו; שפת אמת המובא בנספח ב' עמ' 81; שמונה קבצים ב', נג; שו"ת הר צבי אבן העזר סימן ע"ג; הלכות מדינה (הרב ולדנברג), חלק ב' שער ד' פרק א' סוף אות ד'. מאידך גיסא, עיין ברמב"ם הלכות איסורי ביאה י"ב, יח, הכותב שזו היא הלכה למשה מסיני, וכן בסמ"ג לאוין קי"ג-קי"ד.

34 הראב"ד (מובא ברשב"א לברכות י"ב ב, ד"ה "מתני'") סובר שגם קודם לדרשת בן זומא היו

לא נשענה על מסורת, ואדרבה, היא אף היתה מנוגדת להלכה שהיתה מקובלת לפני כן, ובכל זאת התקבל חידוש זה להלכה.

• בגמרא בקידושין נאמר:

בעי ר' שמעון בן לקיש: שטר אירוסין שכתבו שלא לשמה, מהו? הויות ליציאות מקשינן – מה יציאה בעינן לשמה, אף הוייה בעינן לשמה; או דלמא הויות להדדי מקשינן – מה הוייה דכסף לא בעינן לשמה, אף הוייה דשטר לא בעינן לשמה? בתר דבעיא הדר פשטה: הוייה ליציאה מקשינן, דאמר קרא: "ויצאה... והיתה".
(קידושין ט' א-ב)³⁵

ר' שמעון בן לקיש העלה ספק, משמע שלא היתה בידו מסורת מה הוא הדין בעניין זה. אף על פי כן, הוא עצמו מגיע לבסוף למסקנה כיצד יש לדרוש את הכתובים ומתוך כך פוסק את הדין. ניתן אם כן לדרוש את הכתובים ולחדש הלכה גם ללא מסורת.³⁶

קוראים את פרשת ציצית בלילה, אבל קריאה זו נחשבה כתקנת חכמים ולא כדין תורה, ובן זמא חידש שזהו חיוב דאורייתא. גם לפי פירוש זה אנו רואים שבן זמא חידש פירוש בדברי התורה מבלי שקדמה לכך מסורת, ולחידוש זה יש כמובן משמעות הלכתית – מעתה קריאה זו מקבלת מעמד של דין דאורייתא. הרשב"א עצמו כותב שלפני דרשת בן זמא לא היו מזכירים כלל את יציאת מצרים בלילה; וכך נראה מלשון התוספתא (ברכות א', י'): "ולא זכיתי שאשמע שתאמר יציאת מצרים בלילות".
35 ר' שמעון בן לקיש העלה ספק – האם בקידושי שטר צריך לכתוב את השטר לשם האשה המתקדשת? הספק נובע מן השאלה באיזה אופן יש לדרוש את הכתובים: האם יש לדרוש את הכתוב באופן שמשווה את קידושי שטר לגט, וגט צריך כתיבה לשמה, או באופן שמשווה את קידושי שטר לקידושי כסף, ובקידושי כסף אין צריך ליצור את החפץ לשם קידושי האשה. לאחר שהוא שואל, הוא עצמו מגיע למסקנה שיש לדרוש את הכתוב באופן של השוואה לגט, ולפיכך שטר הקידושין צריך כתיבה לשמה.

36 א. בסוגיות רבות חכמים מעלים שאלה ולאחר מכן הגמרא מגיעה למסקנה, ובפשטות המסקנה היא חידוש שלא היה ידוע קודם לכן. אולם במקרים אלה ייתכן להידחק ולטעון שההכרעה נעשתה על בסיס מסורת, שהשואל לא הכיר אותה והובאה על ידי חכמים אחרים, בעוד שכאן השואל עצמו הוא גם המכריע במסקנה. דוגמאות דומות מופיעות גם בבבא קמא נ"ג ב; שם ק"י ב; מנחות ז' ב (חפש בכולם "הדר פשטה"). כמו כן, לעיתים השאלה נשאלת על ידי הרב ותלמידו מכריע בה (עיין למשל פסחים פ"א א-ב, בעיית רב יוסף ומסקנת רבא), ומסתבר אם כן שהתשובה אינה מתוך מסורת.
ב. מקור נוסף להלכה שהתחדשה על ידי חכמים ללא מסורת מופיע בגמרא בזבחים ס"א ב – ס"ב א, המתארת את השינוי בגודל המזבח בבית השני לעומת הבית הראשון. הגמרא מביאה כמה דעות לגבי מקור הדין, ולפי חלקן הדבר נובע מדרישת הכתוב, שבימי שלמה דרשו אותו באופן אחד ובימי בית שני באופן אחר. ועיין רש"י שם ס"ב א, ד"ה "אלא אמר רב יוסף".